TURKISTON JADIDLARINING MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH JARAYONIDAGI TARIXIY O'RNI (1905–1917)

Ismoilova Mohinur Erkinovna
Chilonzor tuman 2-son texnikumi tarix fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23983011

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakatining milliy o'zlikni anglash jarayonidagi tarixiy o'rni tahlil qilinadi. Xususan, 1905–1917-yillarda jadid ziyolilarining ijtimoiy-siyosiy qarashlari, ma'rifatparvarlik faoliyati, milliy matbuot va yangi usul maktablarini rivojlantirishdagi tashabbuslari, milliy til, tarixiy xotira hamda milliy birlik masalalariga munosabati yoritiladi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi ma'rifatparvarlarning faoliyati asosida jadidchilikning milliy ong shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, 1917-yilgi siyosiy o'zgarishlar va Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi jarayonida jadid ziyolilarining ishtiroki tarixiy nuqtayi nazardan baholanadi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, Turkiston, milliy o'zlik, milliy ong, ma'rifatparvarlik, milliy matbuot, yangi usul maktablari, tarixiy xotira, milliy davlatchilik, Turkiston Muxtoriyati.

Kirish

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston tarixida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar mintaqa xalqlarining keyingi taraqqiyot yo'nalishlarini belgilab bergan muhim tarixiy bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati, an'anaviy ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi, iqtisodiy va madaniy hayotdagi yangilanishlar mahalliy ziyolilar oldiga jamiyatni isloh qilish, xalqning ma'naviy saviyasini yuksaltirish va milliy taraqqiyot istiqbollarini belgilash kabi dolzarb vazifalarni qo'ydi.

Ana shunday tarixiy sharoitda Turkistonda jadidchilik harakati shakllandi. Jadidchilik dastlab ta'lim tizimini isloh qilish, eski maktab va madrasalardagi o'qitish usullarini yangilash, zamonaviy bilimlarni keng targ'ib etish g'oyalari bilan namoyon bo'lgan bo'lsa, keyinchalik ijtimoiy, madaniy va siyosiy hayotning turli sohalarini qamrab olgan keng ma'rifiy-islohotchilik harakatiga aylandi. Jadidlar faoliyatining muhim jihati shundan iborat ediki, ular jamiyat taraqqiyotini faqat ta'lim yoki madaniyatni rivojlantirish bilan cheklab qo'ymadilar. Ular xalqning o'z tarixini bilishi, ona tilini qadrlashi, milliy qadriyatlarini anglab yetishi, zamonaviy bilimlarni egallashi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini taraqqiyotning muhim sharti sifatida talqin qildilar. Mazkur jarayonni tarixiy jihatdan o'rganish jadidchilikning milliy o'zlikni anglashdagi o'rnini aniqlash, uning g'oyaviy asoslari va ijtimoiy ta'sir mexanizmlarini ochib berish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi va metodologiyasi

Tadqiqotning maqsadi 1905–1917-yillarda Turkiston jadidlarining milliy o'zlikni anglash jarayoniga ko'rsatgan ta'sirini tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilandi:

-Turkistonda jadidchilik harakatining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy shart-sharoitlarni aniqlash;

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

-jadidlarning milliy ong va milliy o'zlik haqidagi qarashlarini tahlil qilish;

-yangi usul maktablari va milliy matbuotning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi ahamiyatini ochib berish;

-jadid ziyolilarining milliy til, tarixiy xotira va madaniy taraqqiyot masalalaridagi faoliyatini o'rganish;

-1917-yilgi siyosiy jarayonlarda jadidlarning ishtiroki va Turkiston Muxtoriyati g'oyasining tarixiy ahamiyatini yoritish.

Tadqiqotda tarixiylik, xolislik, qiyosiy-tarixiy tahlil, muammoviy-xronologik yondashuv hamda manbashunoslik tahlili usullaridan foydalanildi.

1. Turkistonda jadidchilik harakatining shakllanishi va tarixiy shart-sharoitlari

Turkistonda jadidchilik harakatining shakllanishi XIX asr oxirida musulmon Sharqida yuzaga kelgan ma'rifiy islohotchilik g'oyalari bilan chambarchas bog'liq edi. Ayniqsa, Ismoil G'aspirali tomonidan ilgari surilgan yangi usulda ta'lim berish g'oyasi Turkiston ziyolilarining dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

1884-yilda Qrimning Boqchasaroy shahrida Ismoil G'aspirali tomonidan yangi usul maktabining tashkil etilishi va 1883-yildan boshlab "Tarjimon" gazetasining nashr qilinishi musulmon xalqlari orasida ma'rifiy yangilanish jarayonlarini jadallashtirdi. Ushbu tajriba Turkiston ziyolilari uchun ham muhim namuna bo'lib xizmat qildi.

Jadidchilik harakatining shakllanishiga bir necha omillar ta'sir ko'rsatdi. Birinchidan, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik boshqaruvi sharoitida mahalliy aholining siyosiy va ijtimoiy imkoniyatlari cheklangan edi. Ikkinchidan, an'anaviy ta'lim tizimi zamonaviy fan va texnika yutuqlarini o'zlashtirish ehtiyojlariga to'liq javob bera olmayotgan edi. Uchinchidan, musulmon dunyosida yuz berayotgan islohotchilik jarayonlari Turkiston ziyolilarining ijtimoiy-siyosiy qarashlariga ta'sir ko'rsatdi.

1905-yilgi Rossiya inqilobi va undan keyin yuzaga kelgan nisbiy siyosiy erkinliklar Turkistonda matbuot va jamoatchilik faoliyatining rivojlanishiga muayyan imkoniyatlar yaratdi. Aynan shu davrda jadidlar o'z qarashlarini gazeta, jurnal, kitob va boshqa nashrlar orqali kengroq targ'ib etishga kirishdilar. Shu tariqa jadidchilik dastlab ma'rifiy islohotlar harakati sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan jamiyatning ijtimoiy va siyosiy hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi intellektual kuchga aylandi.

2. Jadidlar faoliyatida milliy o'zlikni anglash g'oyalarining shakllanishi

Milliy o'zlikni anglash tushunchasi xalqning o'z tarixini, tilini, madaniyatini, urf-odatlarini va umumiy manfaatlarini anglab yetishi bilan bog'liq murakkab tarixiy jarayondir. XX asr boshlarida Turkiston jadidlari ushbu jarayonni xalqning ma'naviy va ijtimoiy taraqqiyotining muhim sharti sifatida ko'rdilar. Jadidlar jamiyatning qoloqligi va ijtimoiy muammolarini faqat tashqi omillar bilan izohlamadilar. Ular mavjud muammolarni bartaraf etishda xalqning ilm-ma'rifatga intilishi, dunyoqarashini kengaytirishi va zamonaviy bilimlarni egallashi zarurligini ta'kidladilar.

Mahmudxo'ja Behbudiy bu borada alohida o'rin egallaydi. U o'zining publitsistik maqolalari, ma'rifiy faoliyati va dramatik asarlari orqali Turkiston jamiyatidagi dolzarb muammolarni ko'tarib chiqdi. Behbudiy uchun ta'lim va ma'rifat xalq taraqqiyotining asosiy omillaridan biri edi. Uning 1911-yilda yozilgan "Padarkush" dramasi jaholat, ilmsizlik va tarbiyasizlikning ijtimoiy oqibatlarini badiiy

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

shaklda namoyon etdi.
Behbudiy faoliyatida milliy o'zlikni anglash masalasi xalqni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, o'z manfaatlarini tushunish va jamiyatdagi o'zgarishlarga ongli munosabat bildirish bilan uzviy bog'liq edi.

Munavvarqori Abdurashidxonov ham Turkiston jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalaridan biri sifatida milliy ta'limni rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. U yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yaratish va yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratdi. Uning faoliyatida ma'rifatli avlodni shakllantirish millat kelajagini ta'minlashning muhim sharti sifatida namoyon bo'ldi.

Abdulla Avloniy esa ta'lim, tarbiya, axloq va milliy taraqqiyot masalalarini o'z ijodining markaziga qo'ydi. Uning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida inson kamoloti, axloqiy tarbiya, ilm va ma'rifatning jamiyat hayotidagi ahamiyati keng yoritilgan. Avloniy qarashlarida shaxs tarbiyasi va millat taraqqiyoti o'zaro uzviy bog'liq holda talqin etiladi.

Abdurauf Fitrat ijodida ham milliy o'zlik, ma'naviy yangilanish va jamiyatni isloh qilish masalalari muhim o'rin egalladi. Uning asarlarida millatning kelajagi, ta'limning ahamiyati, ijtimoiy munosabatlarni yangilash va musulmon jamiyatining taraqqiyot yo'llari haqida fikr yuritiladi. Mazkur ma'rifatparvarlarning qarashlari bir-biridan ayrim jihatlari bilan farqlangan bo'lsa-da, ularni birlashtirgan umumiy maqsad xalqni jaholatdan chiqarish, bilim va ma'rifatni keng yoyish hamda milliy taraqqiyot uchun zarur ijtimoiy shart-sharoitlarni shakllantirish edi.

3. Yangi usul maktablari – milliy ongni shakllantirishning muhim omili Jadidchilik harakatining eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim tizimini isloh qilish bo'ldi. Jadidlar an'anaviy maktablarda mavjud bo'lgan ta'lim usullarini yangilash, o'quvchilarga o'qish va yozishni qisqa muddatda o'rgatish, dunyoviy fanlarni o'quv jarayoniga kiritish tarafdori edilar.

Yangi usul maktablarida savod chiqarish bilan bir qatorda geografiya, tarix, matematika, tabiatshunoslik kabi fanlarga ham e'tibor qaratildi. Bu esa o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, atrofdagi ijtimoiy va tabiiy jarayonlarni anglashiga yordam berdi.

Jadid maktablarining milliy o'zlikni anglash jarayonidagi ahamiyati bir necha jihatda namoyon bo'ldi.

Birinchidan, ona tilida ta'lim berish va milliy ruhdagi darsliklar yaratish orqali xalqning til va madaniyatga bo'lgan munosabati mustahkamlandi.
Ikkinchidan, tarix va geografiya fanlarining o'qitilishi yosh avlodning o'z xalqi, yurti va uning tarixiy taraqqiyoti haqidagi bilimlarini kengaytirdi.

Uchinchidan, yangi pedagogik usullarning joriy etilishi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, savol berish va hodisalarga tanqidiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

To'rtinchidan, jadid maktablari jamiyatda bilimli, faol va zamonaviy dunyoqarashga ega yangi ziyolilar qatlamining shakllanishiga zamin yaratdi.
Shunday qilib, yangi usul maktablari faqat savod chiqarish muassasasi bo'lib qolmay, balki milliy ong va ijtimoiy tafakkur rivojlanishining muhim markazlariga aylandi.

4. Milliy matbuot va adabiyotning milliy o'zlikni anglashdagi o'rni
XX asr boshlarida Turkistonda milliy matbuotning shakllanishi jadidchilik harakati taraqqiyotining muhim bosqichlaridan biri bo'ldi. Jadidlar matbuotni xalq bilan muloqot qilish, ijtimoiy muammolarni muhokama etish, ma'rifiy g'oyalarni yoyish va jamoatchilik fikrini shakllantirish vositasi sifatida

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ko'rdilar.

1906-yilda Ismoil Obidiy muharrirligida "Taraqqiy" gazetasining nashr etilishi Turkiston jadid matbuotining rivojlanishida muhim voqea bo'ldi. Shu yili "Xurshid" va "Shuhrat" kabi nashrlar ham paydo bo'ldi. Keyingi yillarda "Samarqand", "Oyina" va "Sadoi Turkiston" kabi gazeta va jurnallar jadidlarning ma'rifiy va ijtimoiy qarashlarini keng targ'ib qilishga xizmat qildi.

Ayniqsa, Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan 1913-yilda Samarqandda tashkil etilgan "Oyina" jurnali o'zining mavzu doirasi va mazmuni bilan ajralib turdi. Unda ta'lim, tarix, til, adabiyot, madaniyat, din, jamiyat va xalqaro hayotga oid masalalar yoritildi.

Jadid matbuotining milliy o'zlikni anglashdagi tarixiy ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ldi:

-milliy til va adabiyotning rivojlanishiga xizmat qildi;

-xalqni o'z tarixi va madaniy merosini o'rganishga undadi;

-ijtimoiy muammolarni jamoatchilik muhokamasiga olib chiqdi;

-ta'lim, tarbiya va ma'rifat masalalariga e'tiborni kuchaytirdi;-dunyoda yuz berayotgan siyosiy va madaniy o'zgarishlar haqida axborot tarqatdi.

1885-Matbuot sahifalarida jaholat, savodsizlik, ijtimoiy tengsizlik, isrofgarchilik va boshqa muammolarning tanqid qilinishi xalqning ijtimoiy hayotga munosabatini o'zgartirishga xizmat qildi. Shu jihatdan milliy matbuot jadidlar uchun nafaqat axborot tarqatish vositasi, balki milliy tafakkur va jamoatchilik fikrini shakllantirish maydoni ham bo'ldi.

5. Jadidlar qarashlarida milliy til, tarixiy xotira va madaniy meros masalalari

Milliy o'zlikni anglash jarayonida til, tarix va madaniy meros muhim o'rin tutadi. Jadidlar ushbu omillarni xalqning ma'naviy birligini mustahkamlovchi asosiy vositalardan biri sifatida baholadilar. Ular ona tilining ijtimoiy hayotdagi mavqeini oshirish, xalq uchun tushunarli darslik va adabiyotlar yaratish, milliy adabiyotni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor berdilar. Jadidlarning til masalasiga munosabati faqat adabiy faoliyat bilan cheklanmagan. Ular ona tilini ta'lim, matbuot va ijtimoiy muloqotning muhim vositasi sifatida rivojlantirishga intildilar. Bu esa aholining turli qatlamlari o'rtasida ma'rifiy axborot almashinuvini kengaytirishga yordam berdi.

Tarixiy xotira masalasi ham jadidlar faoliyatida muhim o'rin egalladi. Ular xalqning o'tmishini bilishi, tarixiy tajribadan xulosa chiqarishi va o'z madaniy merosini qadrlashi zarurligini ta'kidladilar. Jadid adabiyoti va publitsistikasida tarixiy shaxslar, milliy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy merosga oid masalalarning yoritilishi milliy tarixga qiziqishni kuchaytirdi. Bunda jadidlar an'anaviy merosni butunlay inkor etmadilar. Aksincha, ular milliy va diniy qadriyatlarni zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan uyg'unlashtirishga intildilar. Shu sababli jadidchilikni faqat G'arb madaniyatiga taqlid qilish harakati sifatida baholash tarixiy jarayonning murakkabligini to'liq aks ettirmaydi.

6. 1917-yilgi siyosiy jarayonlar va Turkiston jadidlarining milliy davlatchilik g'oyalari

1917-yil Rossiya imperiyasida yuz bergan inqilobiy o'zgarishlar Turkistonning ijtimoiy-siyosiy

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hayotida yangi bosqichni boshlab berdi. Fevral inqilobidan keyin siyosiy faollik kuchaydi, turli jamoat tashkilotlari va siyosiy uyushmalar faoliyatida mahalliy ziyolilarning ishtiroki kengaydi. Jadidlar bu jarayonlarda xalqning siyosiy manfaatlarini ifodalash, mahalliy boshqaruvda ishtirok etish va Turkistonning kelajakdagi siyosiy maqomini belgilash masalalariga e'tibor qaratdilar.

1917-yil davomida Turkistonda musulmonlarning turli qurultoylari o'tkazildi. Ushbu yig'ilishlarda hududiy boshqaruv, siyosiy vakillik, ta'lim, din, millatlararo munosabatlar va o'lka kelajagi bilan bog'liq masalalar muhokama qilindi. 1917-yil noyabr oyida Qo'qonda IV Umumturkiston musulmonlari qurultoyida Turkiston Muxtoriyatining e'lon qilinishi jadidlar va boshqa milliy-siyosiy kuchlarning o'zini o'zi boshqarish g'oyalarini amaliy siyosiy dastur darajasiga olib chiqishga intilganini ko'rsatdi.

Turkiston Muxtoriyati loyihasida hududiy o'zini o'zi boshqarish, vakillik organlarini shakllantirish, siyosiy huquqlar va millatlararo tenglik masalalariga e'tibor qaratildi. Uning faoliyati qisqa davom etgan bo'lsa-da, ushbu siyosiy tajriba Turkiston tarixida muhim o'rin egallaydi. Jadid ziyolilarining 1917-yilgi siyosiy jarayonlardagi ishtiroki ularning faoliyati ma'rifiy islohotlar doirasidan chiqib, jamiyatning siyosiy kelajagi masalalarini ham qamrab olganini ko'rsatadi.

Biroq Turkiston jadidchilik harakatini yagona siyosiy dasturga ega bo'lgan bir xil qarashdagi guruh sifatida talqin etish to'g'ri emas. Harakat vakillari orasida islohotlarning ko'lami, siyosiy boshqaruv shakli va jamiyat taraqqiyotining yo'llari borasida turli qarashlar mavjud edi. Shu sababli jadidlarning milliy davlatchilik g'oyalarini o'rganishda ularning tarixiy sharoiti, siyosiy imkoniyatlari va o'zaro farqli qarashlarini ham hisobga olish lozim.

7. Jadidchilik harakatining milliy o'zlikni anglash jarayonidagi tarixiy natijalari

1905–1917-yillar davomida Turkistonda jadidlar faoliyati natijasida ijtimoiy va madaniy hayotning turli sohalarida muhim o'zgarishlar yuz berdi. Ushbu o'zgarishlarni bir nechta asosiy yo'nalish bo'yicha umumlashtirish mumkin.

Birinchidan, ta'lim sohasida yangi usul maktablari, zamonaviy darsliklar va pedagogik qarashlar rivojlandi. Bu jarayon savodli, zamonaviy bilimlarga qiziquvchi yosh avlodning shakllanishiga xizmat qildi.

Ikkinchidan, milliy matbuot va adabiyot rivojlandi. Gazeta va jurnallar orqali xalqning ijtimoiy-siyosiy hayotga qiziqishi kuchaydi, jamiyat muammolarini muhokama qilish uchun yangi maydon yuzaga keldi.

Uchinchidan, milliy til va madaniyat masalalariga e'tibor ortdi. Jadidlar ona tilida ta'lim berish, adabiyotni rivojlantirish va madaniy merosni asrash masalalarini dolzarb vazifa sifatida ilgari surdilar.

To'rtinchidan, jamiyatda siyosiy tafakkur va ijtimoiy faollik rivojlandi. 1917-yilgi siyosiy jarayonlarda mahalliy ziyolilarning faol ishtiroki bunga misol bo'la oladi.

Beshinchidan, Turkiston xalqlarining umumiy manfaatlari, o'zini o'zi boshqarish va siyosiy vakillik masalalari kengroq muhokama qilina boshladi.

Shu bilan birga, jadidchilikning ta'sir doirasi butun aholini birdek qamrab olmaganini ham hisobga olish zarur. Savodxonlik darajasi, ijtimoiy tabaqalanish, iqtisodiy imkoniyatlar, an'anaviy qarashlar va mustamlakachilik boshqaruvi harakatning kengayishiga muayyan cheklovlar yaratgan.

Demak, jadidchilikning tarixiy ahamiyati faqat uning bevosita natijalari bilan emas, balki keyingi davrlarda milliy madaniyat, ta'lim, matbuot va siyosiy tafakkur rivojiga ko'rsatgan ta'siri bilan ham belgilanadi.

Xulosa

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1905–1917-yillarda Turkistonda faoliyat yuritgan jadidlar milliy o'zlikni anglash jarayonida muhim tarixiy o'rin egalladilar. Ularning faoliyati ta'lim, matbuot, adabiyot, madaniyat va siyosiy hayotning turli yo'nalishlarini qamrab oldi.
Tarixiy tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:
Turkiston jadidchiligi mintaqada yuz bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar hamda musulmon Sharqidagi ma'rifiy islohotchilik g'oyalari ta'sirida shakllangan murakkab tarixiy harakat bo'ldi.

Jadidlar milliy o'zlikni anglashni xalqning o'z tarixi, tili, madaniyati va ijtimoiy manfaatlarini anglab yetishi bilan bog'ladilar. Ular milliy taraqqiyotning asosiy sharti sifatida ilm-ma'rifat va zamonaviy ta'limni ilgari surdilar.
Yangi usul maktablari milliy ongning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan muhim ma'rifiy muassasalar bo'lib, ularda dunyoviy fanlarning o'qitilishi yosh avlod dunyoqarashining kengayishiga xizmat qildi.

Milliy matbuot jadidchilik g'oyalarini yoyish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va ijtimoiy muammolarni muhokama qilishning muhim vositasiga aylandi.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat kabi ziyolilarning faoliyati milliy ma'rifat, madaniyat va ijtimoiy tafakkur rivojida muhim iz qoldirdi. 1917-yilgi siyosiy jarayonlar va Turkiston Muxtoriyatining tashkil etilishi jadidlarning ma'rifiy islohotlardan siyosiy o'zini o'zi boshqarish masalalariga tomon rivojlangan faoliyatini namoyon etdi.

Umuman olganda, Turkiston jadidlarining tarixiy merosi milliy o'zlikni anglash, zamonaviy ta'lim, milliy matbuot va siyosiy tafakkur shakllanishi tarixini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Jadidchilikni tarixiy jarayon sifatida chuqur tadqiq etish bugungi kunda milliy tarixshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Alimova D.A. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent, 1999.
4. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. – Toshkent, 2002.
5. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.
6. Khalid A. "Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkestan." Slavic Review. – 1996. – Vol. 55, No. 2. – P. 270–297.
7. Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. – Ithaca: Cornell University Press, 2015.
8. Azimov J. Toward Modernity Through Newspapers: A History of Turki-Language and Uzbek-Language Central Asian Press from 1906 to 1928. – University of Alabama, 2022.
9. Jadidism. Encyclopaedia Iranica. – URL: https://www.iranicaonline.org/articles/jadidism/
10. .Khalid A. Nationalizing the Revolution in Central Asia: The Transformation of Jadidism, 1917–1920. // A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin. – Oxford University Press, 2001. – P. 145–162.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.